

LESSON STUDY OVER KUNST EN KRITISCH BURGERSCHAP

AUTEURS: ARIDA BANDRINGA, EMIEL HEIJNEN & INGRID FAAS

Kunnen kunst en burgerschapslessen elkaar versterken? Een groep mbo-docenten buigt zich over deze vraag in een Lesson Study. In dit professionaliseringstraject ontwikkelen zij een lessenserie waarin burgerschaps- en kunstonderwijs elkaar ontmoeten. De docenten voeren de lessenserie vervolgens uit op verschillende mbo-opleidingen. Doel is te onderzoeken hoe de docenten en hun studenten dit soort 'creatief burgerschapsonderwijs' ervaren.

Er is een levendig debat gaande over de invulling van burgerschapsonderwijs op het mbo. Lector Burgerschapsonderwijs Hessel Nieuwelink stelt dat burgerschapsonderwijs in het (v)mbo-onderwijs sterk gericht is op 'invoegen in de samenleving',

terwijl het op havo/vwo gaat over het leren 'vormgeven van de samenleving' (2023, p. 47). Hierdoor kan burgerschapsonderwijs de ongelijkheid tussen toekomstige burgers juist versterken. Zuurmond en collega's (2023) bepleiten daarom dat

burgerschapsonderwijs niet alleen mbo-studenten moet socialiseren, maar ook ruimte moet bieden aan autonoom en kritisch denken.

KUNST EN BURGERSCHAP

Een prikkelende gedachte is of kritisch denken en samen vormgeven van de samenleving gestimuleerd kunnen worden door mbo-burgerschapsonderwijs te verbinden met kunst- en cultuuronderwijs. De hedendaagse kunsten kunnen immers gezien worden als context waarin creatieve makers fungeren als de spreekwoordelijke kanarie in de maatschappelijke kolenmijn. Kunst versiert of vermaakt niet alleen, maar kan volgens Gert Biesta ook 'maatschappelijke discussies aanzwengelen en problemen blootleggen – maar wél vanuit haar eigen rol, met haar specifieke artistieke taal en materiële middelen' (Schaareman, 2019). Daarmee biedt kunst zowel een bijzondere 'toolkit voor makers' als een vrijplaats voor kritische maatschappelijke reflectie. Burgerschap gaat over 'het ideaal van vrije en gelijke mensen met het vermogen om maatschappelijk en politiek te functioneren en daarmee gezamenlijk de samenleving vorm te (kunnen) geven' (Nieuwelink, 2023, p. 13). Door mbo-studenten aan te spreken als *vormgever* verdiepen ze zich in een maatschappelijk thema en kunnen ze zich hierover op een andere manier uitspreken dan alleen met taal. Het eigen werk en dat van anderen biedt studenten bovendien mogelijkheden om in een gesprek verschillende perspectieven uit te wisselen en zich te leren verplaatsen in de ander.

Op basis van deze uitgangspunten initieerde het Centre of Arts & Science Education (CASE) samen met Huub Braam (LKCA) een Lesson Study voor mbo-docenten die burgerschapsonderwijs willen combineren met kunst- en cultuuronderwijs. Partners in dit professionaliserings- en onderzoekstraject zijn Emiel Heijnen van het lectoraat Kunsteducatie (AHK) en Hessel Nieuwelink, lector Burgerschapsonderwijs (HvA).

De Lesson Study startte in oktober 2023 met een tweedaagse educatieve ontwerpcyclus. Onder begeleiding van Arida Bandringa (expert arts & sciences, CASE) en Ingrid Faas (expert burgerschapsonderwijs, HvA) ontwierpen mbo-docenten een lessenserie met zowel leerdoelen op het gebied van kritisch burgerschap als leerdoelen voor kunst. Momenteel (december 2023/januari 2024) voeren de docenten de lessenserie uit op verschillende mbo's in Nederland. Na afloop van de lessenserie vullen studenten een reflectieformulier in, met onder andere vragen over hoe ze de lessen ervoeren en wat ze ervan hebben geleerd. In februari 2024 komen de mbo-docenten weer bijeen en zal hen gevraagd worden naar hun ervaringen met het ontwerpen en verzorgen van de lessenserie Creatief Burgerschap.

UITGANGSPUNTEN VOOR HET ONTWERP

Het ontwerpmodel Authentieke Kunsteducatie (Heijnen, 2015) vormde het belangrijkste pedagogisch-didactische kader tijdens het educatieve

ontwerpproces. Dit model sluit goed aan bij deze Lesson Study omdat het educatief ontwerpers uitdaagt betekenisvolle verbindingen te leggen tussen de cultuur van de student, het domein van kunst en cultuur én het maatschappelijke domein. Reflecteren op sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen - centraal in burgerschapsonderwijs - is dus als het ware 'ingebakken' in authentieke kunsteducatie.

Het thema dat centraal staat in de lessenserie is 'datavisualisatie'. Studenten zijn vertrouwd met datavisualisaties in bijvoorbeeld media of games, vaak in de vorm van grafieken, staaf- of taartdiagrammen. De verbinding met burgerschap kan snel worden gelegd: datavisualisaties worden vaak gebruikt om bepaalde sociaal-maatschappelijke trends in beeld te brengen, van politieke barometers tot de stikstofuitstoot in Natura 2000-gebieden. In het domein van de kunsten zijn datavisualisaties ook niet onbekend. Kunstenaars en critical designers zien data op plekken die je niet direct verwacht en vinden vaak manieren om ze op een ongebruikelijke manier weer te geven. Omdat deze datavisualisaties de toeschouwer op een diepere emotionele laag aanspreken, dagen ze uit tot betrokkenheid en stellingname. Een goed voorbeeld van zo'n artistieke datavisualisatie is *Ser-vies* van ontwerpers Iris de Kievith en Annemarie Piscaer. Deze driedimensionale datavisualisatie geeft op indringende wijze de maatschappelijke kwestie van luchtvervuiling in steden weer. De Kievith en Piscaer hebben fijnstof geogost op plekken in de stad waar veel verkeer is. Ze verwerken dit fijnstof in het glazuur van keramieken servies. Hoe donkerder het glazuur, hoe vervuilerder de lucht. Op deze manier worden niet alleen data die feitelijk onzichtbaar zijn tastbaar gemaakt, maar wordt ook de maatschappelijke kwestie invoelbaar.

CREATIEF BURGERSCHAP

De docenten gingen aan de slag met met ontwerp vragen als: Hoe zorg je dat studenten kritisch kijken naar data en elkaar op open wijze bevragen over de datavisualisaties die ze maken? Hoe stimuleer je bij mbo-studenten een acceptatie van pluraliteit in opvattingen (Nieuwelink, 2023)? En niet onbelangrijk: Hoe stimuleer je dat studenten datavisualisaties maken die creatief zijn (kunsteducatie) én die aanleiding geven tot kritisch denken over herkenbare maatschappelijke kwesties (burgerschapsonderwijs)?

Om praktijkervaring op te doen, maakten de mbo-docenten bovendien zelf een snelle datavisualisatie, op basis van data in hun omgeving. Docenten ontdekten zo waar studenten tegenaan kunnen lopen bij dataverzameling en hoe ze dit het beste kunnen vertalen naar een lessenserie. Daarna ontwikkelden ze in teams de gehele lessenserie volgens de vier fases van het Creatief Proces Model (SLO, 2019): *oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren*. We beschrijven hierna de lessenserie aan de hand van deze fases.

&

BRONNEN

- Heijnen, E., & Bremmer, M. (Eds.). (2020). *Wicked arts assignments*. Valiz.
- Heijnen, E. (2015). *Remixing the art curriculum: How contemporary visual practices inspire authentic art education*. Doctoral dissertation Radboud Universiteit Nijmegen.
- Nieuwelink, H. (2023). *Bevorderen van veerkrachtige democratische gezindheid: een pleidooi voor het versterken van burgerschapsonderwijs*. Hogeschool van Amsterdam.
- Schaareman, E. (2019). Buitenblik: Gert Biesta. *Kunstzone*, (5), 42.
- SLO (2019, 30 oktober). *Het creatieve proces*. www.slo.nl/thema/vakspecifieke-thema/kunst-cultuur/leerplankader-kunstzinnige-orientatie/leertlijnen/informatie/creatieve-proces/
- Zuurmond, A., Guérin, L., Van der Ploeg, P., & Van Riet, D. (2023, January 16). Learning to question the status quo: Critical thinking, citizenship education and Bildung in vocational education. *Journal of Vocational Education & Training*. <https://doi.org/10.1080/13636820.2023.2166573>

MUZIEKONDERWIJS ALS PROEFTUIN VOOR BURGERSCHAPSVORMING

“DOOR MBO-STUDENTEN AAN TE SPREKEN ALS VORMGEVER VERDIEPEN ZE ZICH IN EEN MAATSCHAPPELIJK THEMA EN KUNNEN ZE ZICH HIEROVER OP EEN ANDERE MANIER UITSPREKEN DAN ALLEEN MET TAAL”

Oriënteren

In de oriëntatiefase beschouwen en bediscussieren de mbo-studenten allerlei soorten datavisualisaties. Zo worden studenten geconfronteerd met een staafdiagram van de NOS over seksuele intimidatie. Het diagram geeft weer welke lichaamsdelen écht niet kunnen worden betast volgens mannelijke en vrouwelijke respondenten: kruis, borsten en billen scoren het hoogst. Daarna bekijken ze het werk van kunstenaar en *data-driven-DJ* Brian Foo. Hij laat zien hoe je min of meer hetzelfde thema op een prikkelende manier zichtbaar en vooral hoorbaar kunt maken. Voor zijn werk *Body Language* (2015) deed Foo onderzoek naar welke lichaamsdelen bezongen worden in populaire popsongs. Zo gaat het bij Diana Ross vaak over het hart (24,2%), zingt Taylor Swift het meest over de mond (27,8%), terwijl bij Eminem de liezen (17,3) en bij Ye de billen (16%) het hoogst scoren. Deze data geeft Foo weer in een sonificatie (data vertaald naar geluid) waarin de bezongen lichaamsdelen achter elkaar zijn gesampled en oplichten in een mensfiguur.

Onderzoeken en uitvoeren

In deze fases van de lessenserie gaan de studenten aan de slag met de wicked arts assignment (Heijnen & Bremmer, 2020): *Maak een datavisualisatie van een maatschappelijke kwestie op basis van statistiek die je in de omgeving verzamelt*. In de onderzoeksfase verzamelen groepjes studenten twee soorten data over een maatschappelijke kwestie in hun omgeving. Welke data kun je tellen in je directe omgeving en welk maatschappelijk vraagstuk ligt daaronder? Bijvoorbeeld: Wat is de verhouding tussen verantwoorde en

ongezonde snacks in de kantine, of hoeveel studenten kijken op hun mobiel tijdens het lopen? Studenten posten hun data-ideeën op een digitaal platform, waarna hun klasgenoten constructieve feedback geven. In de uitvoeringsfase gaan studenten hun beste idee uitvoeren, waarbij ze kunnen kiezen uit drie werkwijzen: een datavisualisatie, een datasonificatie of een dataperformance. De eindresultaten worden vervolgens aan elkaar getoond en vastgelegd op een digitaal platform.

Evalueren

De evaluatiefase is wellicht de meest cruciale fase in de lessenserie, omdat de mbo-student reflecteert op zijn rol als sociaal geëngageerd maker én in dialoog gaat over de maatschappelijke vragen die het werk van medestudenten oproepen. Eerst waarderen de studenten de werken van klasgenoten door op het digitale platform hartjes uit te delen, zoals: ♥ = Dit werk zet mij aan het denken, of ❤ = Dit werk is artistiek verrassend/creatief. In het afsluitende onderwijsleergesprek komen vragen aan de orde als: Wat vertellen deze data je niet?, en Welke data zou je nog meer kunnen verzamelen?.

OP NAAR DE UITVOERING

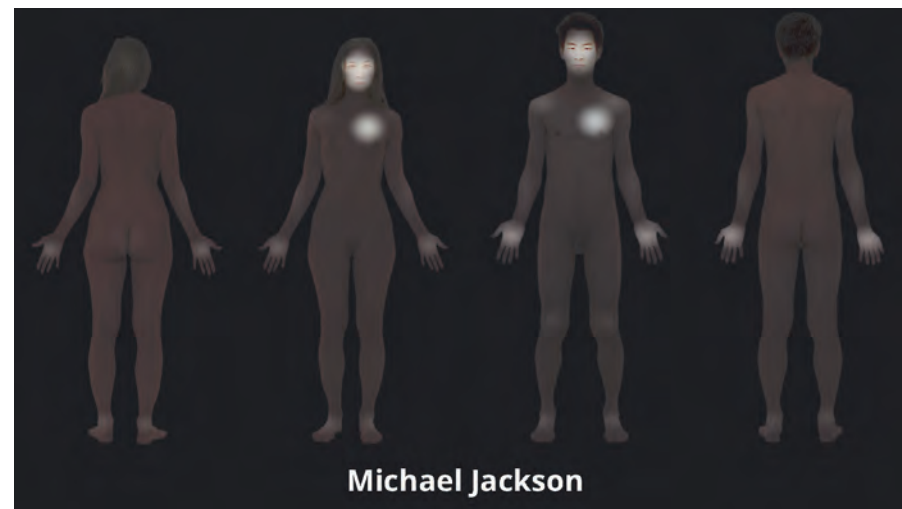
De lessenserie Creatief Burgerschap wordt tot en met februari 2024 met meerdere mbo-klassen uitgevoerd en onderzocht. Het is dus – terwijl we dit schrijven – nog even afwachten met welke datavisualisaties en maatschappelijke thema's de studenten op de verschillende opleidingen op de proppen komen. We zijn ook benieuwd naar de (leer)ervaringen van de studenten. Hebben ze vooral iets geleerd over kritisch burgerschap, vooral over kunst, of over allebei? Vanzelfsprekend zijn we ook benieuwd of studenten deze lessenserie als relevant ervaren voor hun leven en hun toekomstige beroep. We houden jullie op de hoogte. ●

Arida Bandringa is educatief ontwerper en onderwijsinnovator bij CASE. Daarnaast is ze werkzaam bij Next Nature als Educational Designer en werkt ze voor haar Educatief OntwerpLAB.

Emiel Heijnen is onderzoeker, schrijver en kunstdocent. Hij is lector Kunsteducatie aan de Amsterdamse Hogeschool van de Kunsten.

Ingrid Faas is lerarenopleider maatschappijleer en trainer/ontwikkelaar bij de Leergang Burgerschapsonderwijs aan de Hogeschool van Amsterdam.

Still uit *Body Language. How Pop Musicians Sing About The Body* Brian Foo <https://datadrivendj.com/>

Michael Jackson

Foto Roland Com...

9:00 EEN VRIJDAGMORGEN OP HET HYPERION LYCEUM IN AMSTERDAM. DE MUZIEKLES BEGINT MET EEN BESPREKING VAN RECENT MUZIEKNIEUWS: DE HAAGSE BAND GOLDBAND NEEMT EEN LIJNTJE COKE OP HET PODIUM. 'DAT MOETEN ZE TOCH LEKKER ZELF WETEN?', ROEPT MIKA. SYTZE: 'MOET JE NIET EEN VOORBEELD ZIJN VOOR VOORAL MINDERJARIGE LUISTERAARS?'

De discussie volgt op gesprekken die we eerder voerden over de muziek van veroordeelde artiesten, de invloed van het lied *Baraye* (Shervin Hajipour) tijdens de

Iraanse protesten na de dood van de 22-jarige Koerdisch-Iraanse Jina Mahsa Amini, ABBA's aankondiging van een AI-tour en de social media-strategie om jongeren naar de opera te trekken, van dirigent Lorenzo Viotti (Nederlands Philharmonisch Orkest en De Nationale Opera). Ondanks de uiteenlopende meningen blijven de leerlingen naar elkaar luisteren en openstaan voor verschillende standpunten.

INKIJKJES

9:15 Samen zingen. Leerlingen moeten door de ruimte lopen en letten op hoe klank verandert, afhankelijk van welke plek ze innemen ten opzichte van elkaar. Leerlingen moeten naar elkaar luisteren en elkaar aanvullen, dat draagt bij aan de collectieve identiteit van de groep.

9:30 Leerlingen gaan verder met hun compositie voor het Nederlands Blazers Ensemble (zie: <https://nbe.nl/compositiewedstrijd/>). Het thema *Wat wil jij de wereld vertellen?* van dit jaar roept verschillende ideeën op. Gezamenlijk werken aan een muzikaal doel

doet een beroep op samenwerking, op respect hebben voor elkaars ideeën en vraagt om gedeelde verantwoordelijkheid. Allemaal elementen die ook van toepassing zijn bij het opbouwen van een vitale gemeenschap in het echte leven.

10:15 Terugblik op ingeleverde muzikale filmpjes over muziek maken met familie. Zoals dat van Hannah, die met haar broer zingt terwijl haar vader drumt op een eigenhandig, van keukenattributen gebouwd drumstel. 10:25 Wat nemen leerlingen mee? 'Ik heb geleerd dat je moet nadenken over welke keuzes je maakt als er mensen naar je kijken'. 'En hoe je twee heel verschillende ideeën samen kunt gebruiken omdat ze mooi contrasteren.' 'Hoe Hannah's keuken eruitziet'.

MUZIEKLES ALS MINI-SAMENLEVING

We hebben over een maatschappelijk onderwerp gepraat, samen gezongen, naar elkaar geluisterd, samengewerkt aan een compositie en elkaar weer een beetje beter leren kennen. Was dit een muziekles, of burgerschapsles?

Een muziekles kan worden beschouwd als een mini-samenleving, de principes van burgerschap komen er duidelijk in naar voren. Niet alleen muzikale kennis wordt overgedragen, ook sociale en emotionele vaardigheden worden ontwikkeld. Leerlingen leren van elkaar, bouwen voort op elkaars ideeën en leveren hun bijdrage aan een gemeenschappelijk geheel. Laat het vak muziek daarom als voorbeeld dienen om burgerschapsvaardigheden te integreren in andere vaklessen, en hoe die op hun beurt betekenisvoller te maken. ●

Mattanja Koolstra is docent muziek op het Hyperion Lyceum (Amsterdam) en als methodiekdocent verbonden aan de Docent Muziek Opleiding op het Conservatorium van Amsterdam.